

Branko Tošović

Institut für Slawistik, Karl-Franzens-Universität Graz

KORAČEV(SKI) ANDRIĆ

Izvorni znanstveni rad

DOI: <https://doi.org/10.17234/9789533792668.05>

Analiza je posvećena nekim pogledima Stanka Koraća o Ivi Andriću iskazanim u monografiji *Andrićevi romani ili svijet bez boga* (prvo izdanje 1970, drugo 1989). Rad se sastoji od tri dijela: u prvom se vrši razgraničenje između „Koraćevog” i „koraćevskog” pristupa Andriću, u drugom se težište stavlja na ono što je originalno, specifično, neobično pa i problematično u ovome valorizovanju djela Iva Andrića, a u trećem se tumačenja Stanka Koraća romana Iva Andrića smještaju u kontekst savremene andrićologije.

Ključne riječi: Stanko Korać, Koraćev, koraćevski, Ivo Andrić, roman, Bog, andrićologija

1. Prošlo je pola stoljeća od pojave monografije Stanka Koraća *Andrićevi romani ili svijet bez boga* (Zagreb: Prosvjeta, 1970, 266 str.). Ako pođemo od stava Iva Andrića da je značajna samo ona kritika koja dolazi pedeset godina nakon autorove smrti, možemo konstatovati da je naše vrijeme pravi trenutak da se kritički ocijeni Koraćevo tumačenje književnog djela, poetike i romana Iva Andrića. Koraćeva monografija ima jednu posebnu vrijednost: napisana je za života Iva Andrića (1970, pet godina prije njegove smrti), što je predstavljalo veliku odgovornost pa i smjelost, pogotovo da se u naslov izvuče nešto što se niko do tada (a možda ni kasnije) nije usudio da uradi i što je kod samog Andrića izazvalo vrćenje glavom: da su upravo navedena djela svijet bez boga.¹

¹ Na pitanje „Da li vas pojedini kritičari konsultuju povodom svojih tekstova?” Andrić je odgovorio: – *Pa obično mi šalju svoje knjige, a neki dođu na razgovor, ili mi pišu [...] Ali ja im, na žalost, tu ne mogu mnogo pomoći... Ja nisam čovek koji ima vremena da odgovara na pisma... Verujte, ne zahvaljujem se ni za čitave knjige posvećene mom delu... U stvari,*

2. Interpretaciju stvaralaštva Iva Andrića iz perspektive Stanka Koraća razgraničili smo na dva dijela: jedan je markiran prisvojnim pridjevom *Koraćev*, a drugi kvalifikativom *koraćevski*, što je izvučeno i u naslov rada. Prvi pristup obuhvata sve ono što je ovaj poznati književni teoretičar i historičar napisao o Ivu Andriću, a druga ono što je u tome tumačenju inovativno, inspirativno, originalno, produktivno, kreativno, neobično, provokativno pa i sporno, problematično. Za drugi pristup („koraćevski Andrić”) značajna su pitanja koja imaju šire značenje za tumačenje poetike romana našega nobelovca, srpske i hrvatske poetike i teorije poetike, kao što su: shvatanje i tumačenje umjetnosti, odnos historijske i umjetničke istine, teorija romana (filozofski temelji), teorija pripovijedanja, tipovi pripovjedača/pričaoca, naturalističko opisivanje, pripovijedanje u kontekstu modernih psiholoških i filozofskih teorija, slojevitost strukture, fenomen naivne svijesti, mjesto historije i legende, tumačenje historije, tipologija junaka, izbor i slikanje likova, odnos kolektivnog i individualnog, umjetnički postupak („pokazivati, a ne govoriti”), struktura dijaloga, fenomen tišine i ćutanja, naslanjanje na druge pisce (Kafku, Dostojevskog, Tolstoja i dr.) i sl. U analizi glavna je intencija da se pronade i objasni ono što smatramo *koraćevskim* i da se utvrdi šta su kao *koraćevsko* zapazili i istakli drugi istraživači.

3. Paradigmu „koraćevskog Andrića” čini niz odrednica poput: Andrić je (a) pisac romana bez boga², moderni pisac, fizički i metafizički pisac, mudar pisac, netradicionalni pisac, nenaturalistički pisac, neapstraktni pisac (to je ono što tako sam Korać naziva), (b) pisac tjelesnosti*, pisac fatalizma*, humanistički pisac*, pisac mirnoće, trpljenja i podnošenja*, pisac univerzalnosti*, pisac mitskog*, pisac nedijalogičnosti*, pisac depsihologizacije interijera*, pisac detalja*, pisac integrista*, moderni realistički pisac*, klasicistički pisac* itd. (to je ono što mi tako nazivamo i označavamo zvjezdicom).

moгу reći da se radujem kada se piše o mom književnom delu studiozno i sa naučnim argumentima. Ali šta da odgovorim na ovakav naslov: Andrićevi romani ili svijet bez boga? Mislim da je bolje za pisca da ostane po strani kad je reč o njegovom delu. Neka se kritičari objašnjavaju, preračunavaju i razračunavaju. To im je i posao...” (Dimitrijević 2010: 84). Božidar Kovačević je napisao: „Ima kritičara koji posmatraju Andrićev svet kao 'svijet bez Boga'. Čini mi se da ovo nije tačno.” (Kovačević 1976: 70)

² Ovu imenicu Korać piše malim početnim slovom.

4. Po svojoj originalnosti i inovativnosti (bar kod nas) metapoetema „pisac romana bez boga” jeste centralna jedinica „koraćevskog Andrića” – centralna koraćema. Ona se najviše naslanja na Dostojevskog. Korać piše da je Dostojevski prvi pisac koji je svoje junake suočio sa problemom boga i da su oni različito reagovali na misao da boga nema: jedan kaže da je sve dopušteno, drugi se pita kakav je on „kapetan” ako boga nema, ali su se svi mučili sa izvjesnošću boga, često iracionalno reagujući. Ova se misao konkretizuje: „Ivan Karamazov, Stavrogin i drugi čine one stvari koje se ne mogu pomiriti sa razumom. Gdje nema boga, nema ni razuma, jer je sve dopušteno [...]” (Korać 1989: 145). Korać kaže da je Dostojevski kod pisanja *Braće Karamazovih* upadao u krizu kad je trebalo da govori o afirmaciji boga, ali je poglavlja usmjerena protiv afirmacije boga pisao u zanosu. „To kažu biografi velikog pisca, ali to se vidi i u tekstu romana kao važnijem dokazu.” (ibid. 236). Dalje se ističe da Andrićev pripovjedač posmatra istoriju a ne neki pojedinačni događaj i da zato u njegovoj filozofiji istorije nema boga ni vrhovnog principa, postoji samo autonomno događanje koje ima zasebne jedinice postavljene u vremenskom slijedu (ibid. 122). Zatim se konstatuje da bezuman nesporazum iskrsava samo u svijetu bez boga, a da je Andrićeva umjetničko-filozofska zgrada sagrađena baš na svijetu u kome nema boga (ibid. 325) te se zaključuje:

Andrićev pripovjedač nikad ne diže glavu iznad zemlje, on ne gleda u nebo i ne traži boga, nego zapaža na zemlji njena bogatstva, koja sva, ali uglavnom pojedinačno uzeta, ulaze u čovjekov doživljaj. Širina toga doživljaja veoma je velika i prostire se od sitne pojedinosti u pejzažu i od sitne pojedinosti u kući ili na odjeći pa do zahvata većih i složenijih površina. (ibid. 163)

U ovome tumačenju Korać nije prvi koji je na to obratio pažnju, nije dakle potpuno inovativan, ali je izričit.

5. Druga suštinska koraćema jeste modernizam Iva Andrića. Kao primjer navodi se, između ostalog, *Fata (Na Drini ćuprija)*, 1945) i njena „sukobljena volja sa drugim i protivnim stranama” (Korać 1989: 110), što je za Koraća dokaz da je Andrićev zahvat u ovom tekstu sasvim moderan, a ne tradicionalan u smislu romansijskog iskustva XIX vijeka. I taj modernizam Korać objašnjava na nivou toka svijesti:

Fatina drama proživljena je u njenoj svijesti, pri čemu nije dat prostor u kome bi se ta drama bar jednim dijelom pokazala kao sukob Fatine volje sa drugim i protivnim snagama: Dok čitamo intenzivni dio Fatine priče, mi smo u njenoj svijesti, a taj postupak da se čitalac prenese u junakovu svijest potpuno odgovara modernoj tehnici proze. (Korać 1989: 110)

Da bi potkrijepio misao o Andriću kao modernom piscu, Korać ističe da ovaj pisac svoje junake tumači samo onim što su oni sami doživjeli, tačnije on prenosi njihove doživljaje u autentičnom obliku „stvarajući tako određen krug činjenica u kojima su same autopsihičke situacije bilo romana bilo pripovijetke” (ibid. 111). Dokaz za to Korać vidi u pripovijeci *Smrt u Sinanovoj tekiji* (1936), u kojoj je pisac prenio čitaoca u dvije minute svijesti umirućeg starca. Korać izvlači zaključak da se analizom ove pripovijetke uvjerljivo može dokazati kako je Andrić moderan pisac i dubok psiholog (stvarnost jedne svijesti u kritičnom trenutku prenosi u stvarnost pripovijetke, u književni izraz). Andrić je prema Koraćevom mišljenju moderan pisac i po tome što je više zasijecao u elementarna i primitivna svojstva, pa i onda kad je htio iskazati kako se neko lice osjeća ugroženo od nedefiniranih i metafizičkih atributa, te dodaje: „Ta elementarna svojstva vladaju čulnom osnovom čovjekovog bića i zato imaju univerzalni značaj i prekoračuju pragove vijekova.” (Korać 1989: 127)

6. Treća je koraćema fantastičnost, za šta se kao argument najviše nudi motiv kartanja na mostu u romanu *Na Drini ćuprija* (1945), u kome igra na sreću Milana Glasinčanina sa nepoznatim strancem (đavolom?) djeluje potpuno nestvarno, nerazumljivo i daleko od redovnog toka stvari i ljudskih odnosa. „U toj mogućnosti dešava se ono što je neobično, izuzetno i neredovito.” (Korać 1989: 122). Korać tvrdi da slika kockarskog odmjeravanja na mostu, koju neki kritičari nisu prihvatili, predstavlja prilog fantastici koju Andrić nije zanemario u svojoj prozi te nastavlja: „Pravo govoreći kakav bi to bio pisac koji ne bi imao smisla da prikaže fantastične prizore, da vidi fantastične slike i da vjeruje u mogućnost fantastičnog.” (ibid.)

7. Prema Koraćevom mišljenju Andrić je dvodimenzionalan (naš izraz) u tom smislu jer je istovremeno fizički i metafizički pisac, za šta argumentaciju nalazi, između ostalog, u romanu *Gospođica* (1945). Da Andrić nije apstraktan pisac i da njegove tekstove treba posmatrati kao slojevite strukture

u kojima postoji i stvarni podatak (fizički pisac) i njegova umjetnička transpozicija (metafizički pisac), odnosno da je Andrić istovremeno i fizički i metafizički pisac, „sa osobitom valjanošću”, potvrđuje ovaj roman:

Rajka je poslovna osoba koja se brine da što više uštedi i stekne, ona obožava novac i odbacuje sav ostali svijet, ona će početi taj novac razbacivati kad se sretne sa Ratkom, ali sve to samo je jedan nivo priče o njoj, i to onaj fizički; u drugom nivou, ili metafizičkom, prepoznajemo u njoj brigu, tjeskobu, strah i neugodu kao kategorije koje vladaju modernom metafizikom ili filozofijom egzistencije. (Korać 1989: 90–91)

Autor dodaje da se fizičko i metafizičko, prolazno i vječno, pojedinačno i univerzalno, osjeća u stalnom uzajamnom odnosu i da se iz toga odnosa dobija slika tvrde i nasilne stvarnosti, na jednoj strani, a ljudska briga, patnja, misao, na drugoj (ibid. 91). Kao dokaz za stav da je Andrić fizički i metafizički pisac ovaj kritičar nalazi u nezavršenom romanu *Omerpaša Latas* (1976), konkretno u motivu umjetničke nemoći:

Ta nemoć ne dolazi iz slikara i iz kondora, ona dolazi iz svijeta, jer svijet je takav u kome se ne može djelovati, u njemu su silnici i moćni sistemi koji sve zaustavljaju. Kod jednog kruga pisaca s početka vijeka vidjeli smo nemoć kao posljedicu unutrašnjeg razaranja ličnosti, ovdje kod Andrića vidimo nemoć kao posljedicu tiranije u spoljnjem svijetu. (Korać 1989: 331)

Korać ističe da je metafizički značaj tiranije jedna od bitnih tema u Andrićevoj umjetnosti: „Ona je vidljiva u *Na Drini ćuprija*, u *Travničkoj hronici*, u *Prokletoj avliji* i ovdje u *Omerpaši Latasu*, ali i drugdje.” (ibid.). Na pitanje šta je tiranija, otkud ona dolazi, ko su njeni nosioci i kako to da se protiv nje ništa ne može Korać odgovara: „Sva ta pitanja ostaju s ovu stranu gdje smo mi, a tiranija je transcendentna i zato s onu stranu, nedokučiva.” (ibid.).

8. Andrić je za Koraća dvodimenzionalan i po tome što ne samo da je fizički i metafizički pisac nego je takođe (istovremeno) realista i modernista. On tvrdi da je u *Travničkoj hronici* (1945) autor duboko sagledao dvostruki čovjekov položaj u kome je on individualna samosvijest i kolektivno biće („Čovjek je individualizirani mitski heroj sa sviješću o svojoj tragičnoj sudbini, ali on je i zoon politikon sa sviješću o svojoj obavezi prema kolektivnom biću”), što pokazuje da je „Andrić svoje filozofske koncepcije izgradio na istim temeljima na kojima je podignuta tradicija velikog realističkog romana”.

Slijedi zaključak da je senzibilnošću, unutrašnjom angažovanošću, brigom, tjeskobom, strahom, krivicom, nesporazumom i nagonom tijela Andrić moderan pisac (Korać 1989: 270). Piščev modernizam Korać nalazi u odnosu prema realizmu: „Moderni pisac koristi realizam kao uzornu baštinu iz koje može učiti, ali neće ponavljati njegove postupke u prikazivanju likova i opisanju sredine.” (ibid.). S tim u vezi on ukazuje da su neki kritičari [ne imenuje ih ali se nameće Đorđe Jovanović koji je kod Andrića nalazio prividni realizam, Jovanović 1949] prigovarali Andriću da je deformisao realizam, „jer nisu valjda mogli da ovo pitanje razmotre u njegovoj istorijskoj razvojnoj liniji”, i konstatuje da Andrić nije realist u smislu građanskog književnog realizma prošlog vijeka (ibid.). U vezi sa tumačenjem Iva Andrića kao realiste Korać se posebno zadržava na junacima modernog romana. U taj kontekst smješta i *Gospođicu* (1945).

9. Andrić je i pisac fatalizma, koji Korać nalazi, između ostalog, u nesporazumu:

Moramo ostati u nesporazumu i to je ono što ljudskoj drami daje fatalističku logiku. Andrić ne poriče to da čovjekov nesporazum mora da se dovede na ravninu fatalizma. (Naravno, riječ je o modernom i evropskom tipu fatalizma).

(Korać 1989: 95)

Kao primjer navodi Radisava i Fatu iz *Ćuprije* (1945): ako su oni simboli kojima se pisac služi da bi pripovijedao o čovjekovom nesporazumu, očigledno je da nema smisla tražiti u njihovoj sudbini samo korijene orijentalnog i bosanskog vjerskog i filozofskog fatalizma, pri čemu ovim simbolima pisac „prekoračuje granice orijentalno-bosanskog medija, mada je i on dovoljno vidljiv, i pripovijeda o čovjeku uopšte i o dvjema glavnim vrstama čovjekovog nesporazuma” (Korać 1989: 95). Argument za fatalizam Korać nalazi i u *Travnjčkoj hronici* (1945): Andrić je u tančine prikazao jednog osmanliju (vezira) kao „spomenik površinske hladnoće i krutosti” sa ljudskom patnjom koja se stalno povećava jer je povećavaju novi udarci:

Pisac je tačno predočio i jednu vrstu orijentalnog fatalizma koji se lako ukorjenjuje i drži kod neprosvijedenih ljudi, pa se u taj fatalizam mogu useliti različite fiksne ideje koje su stvarni katalizator rasturanja i uništenja ličnosti. Vezir boluje od fiksne ideje da bi sve bilo drukčije da je poživio kao vladar Selim III. (Korać 1989: 222)

10. Andrić je za Koraća i humanistički pisac, što posebno potvrđuju dva romana: *Travnička hronika* (1945), u kome se prepoznaje humanizam širok i slobodan od svih i svakojakih predrasuda, i *Gospodica* (1945), u kome je Andrić humanista i u kome uvijek svraća naš pogled na ono što je ljudsko u njegovom djelu.

11. Andrić kao romanopisac toka (struje) svijesti dolazi kao sljedeća bitna koraćema. Ovaj pojam (eng. *stream of consciousness*), koji je uveo američki filozof i psiholog William James, služi za oznaku unutrašnjeg života u kome neprekidno struje misli, osjećaji, utisci i najčešće nevezane zamisli (u književnoj teoriji tok svijesti odnosi se na prikazivanje asocijativnoga spektra misli, osjećaja i utisaka likova). U centru Andrićeve pažnje nalaze se junakovi unutrašnji, psihički procesi. Radnja se iz spoljnog svijeta premješta u čovjekovu svijest pa djelo često postaje više splet elemenata psihičkog stanja nego zbivanja u stvarnosti.

12. Korać doživljava Andrića i kao pisca mirnoće, trpljenja i podnošnja. On je za njega takođe pisac mitskog, pri čemu „u trenucima koji bi se mogli smatrati bliskim mitskom osjećanju Andrić stvara svoje najbolje slike” (Korać 1989: 207), što Korać ilustruje slikom kada Đavil i Defose uveče stoje kod prozora i razgovaraju:

Stojeći kraj prozora, u očekivanju potpunog mraka, mladić i konzul su često razgovarali o toj večitoj svetlosti i tome paši na čiju su sveću bili navikli kao na nešto stalno i dobro poznato. (Korać 1989: 207)

13. Tvrdnju da je Andrić pisac univerzalnosti Korać potkrjepljuje stavom da je on nacionalan, ali i svjetski pisac jer je „pisao dramu našeg čovjeka, ali i dramu čovjeka uopšte, suočenog sa glavnim problemima života na sadašnjem stepenu čovjekovog fizičkog i duhovnog razvitka” (Korać 1989: 163): naš je po tome što je tačno vidio dramu našeg individualnog i kolektivnog bića, a svjetski jer je u nacionalnom pronašao one attribute koji vrijede za čovjeka uopšte. Uz to Andrić je jedan trenutak čovjekove svijesti, jedan trenutak svijesti u „neumoljivoj istoriji” podigao na balkansko nebo kako bi osvijetlio svijet i kako bi vidio kako izgleda mrak (ibid.).

14. Andrić je za Koraća i pisac tjelesnosti jer „u svim velikim trenucima književnog kazivanja Andrić prikazuje tijelo, ili u uništenju, ili u odbrani od uništenja, ili u kakvom spontanom životu” (Korać 1989: 207). Ti se trenuci

nalaze u cijelom Andrićevom književnom djelu pa tijelo postaje centar ili stožer oko koga se sve okreće, „ono je briga o svom sopstvenom postojanju i paklu” (ibid.).

15. Na više mjesta Korać potencira stav da Andrić nije naturalistički pisac. Posebno na tome insistira u analizi romana *Na Drini ćuprija* (1945). On se poziva na Lukača i njegova učenja o pripovijedanju i opisivanju da bi dokazao kako „Andrić ne ulazi u krug naturalistički orijentiranih pisaca” i kako opis nabijanja na kolac u *Ćupriji* (1945) nema značenja naturalističke deskripcije (Korać 1989: 139). To se odnosi i na scenu silovanja Ciganke u romanu *Omerpaša Latas* (1976).

Svirepost nagona, kako ih vidimo ovdje kod Andrića, data je sa zastrašujućom oštrinom, jer tu nema nikakve svetosti, nikakve ideje o ljepoti kad je ljepota tako surovo zamijenjena za nešto što je ružno, ali što može da smiri nagone. (Korać 1989: 304)

Korać postavlja pitanje da li se tu radi o naturalizmu kao ideološkom stavu ili književnom postupku i ističe da na to nije baš sasvim lako odgovoriti, ali da bi moguće objašnjenje bilo da Andrićeve slike ne dolaze iz doktrinarnog naturalizma, da njegovi opisi nisu izvedeni naturalističkom procedurom, da je njegov pogled više psihološka i moralna slika, što je već velik korak koji nas vodi od naturalizma u nešto drugo (ibid.). I dodaje: „Psihološki značaj Andrićeve slike ono je što je upadljivo, on prati uspone i padove jedne psihološki izgrađene slike, a već to nema uporišta u naturalizmu.” (ibid.). Korać je izričit u stavu da Andrić nije naturalista: „Zato odbijamo svaku pomisao da je Andrić naturalist, on je samo spuštao pogled do svirepih činjenica života, tamo gdje je bila mala sumanuta Ciganka i divljačni vojnici.” (ibid.).

16. Andrić je za Koraća i pisac nedijalogičnosti, dakle on je po tome suprotnost Dostojevskom. Korać zapaža da se dijalog kod Andrića lako i brzo pretvara u pričanje jednog lica, a ono drugo lice, koje bi trebalo biti sagovornik, pretvara se u slušaoca, koji nešto uz put i kaže, ali to saopštava objektivni pripovjedač u formi objektivnog iskaza (Korać 1989: 250). Andrićevi junaci malo razgovaraju, oni osjećaju, misle i trpe pa stoga pisac rijetko koristi dijalog kao književno sredstvo. „Isto tako može se kazati da aktivnost Andrićevih junaka nije velika, kao, na primjer, kod Balzaca i Stendhala, a to je zato što je važnije njihovo osjećanje, njihova patnja nego njihovo stvaranje

i njihova aktivnost.” (ibid.). Tako je priča bez dijaloga u kojoj se iznosi osjećanje i čuđenje osnovna struktura Andrićevih djela (ibid. 260).

Andrićev čovjek je začuđen, iznenađen, zahvaćen strahom, brigom i samošću, a sve su to više ontološki nego psihološki problemi, kao što se to vidi i u modernim filozofskim pravcima, naročito onima egzistencijalističkog usmjerenja. (ibid.)

17. Andrić je za Koraća i pisac plastičnosti, koja je Andrićevoj prozi najveća snaga: „Svuda su Andrićevi opisi plastični i to je jedna od crta njegovog stila na koju treba ukazati, a ta plastičnost je meka i topla, ne tvrda i hladna kao plastičnost klasicista i naturalista.” (Korać 1989: 304)

18. Andrić je za Koraća i pisac detalja, što pokazuje razgovor Davila i Defosea kraj prozora u *Travničkoj hronici* (1945). U *Gospodici* i *Proklesoj avliji* prozorom se uokviruje pričanje pa su ova dva djela okvirna pošto na početku i na kraju vidimo Rajku Radaković kraj prozora kako krpi čarape i Mlađića kako posmatra fra Petrov grob. U *Ćupriji* (1945) Fata je naslonjena na okvir prozora i posmatra bogatstvo i ljepotu svijeta dok je Lotikin prozor dugo osvijetljen noću, a iza njega ona svodi račune o svom životu.

Andrićev prozor, kao i prag Dostojevskog, ono je mjesto pored koga i na kome se dešavaju psihološke drame i donose sudbonosne odluke. Andriću je potreban prozor kao otvor da se vidi kroz njega vanjski i unutrašnji svijet i zato je on i stvaran predmet. (Korać 1989: 264)

19. Za Koraća je Andrić još nešto: pisac depshologizacije (depersonalizacije) interijera jer on ne ulazi tako često u lirizaciju eksterijera (osim čudesnog opisa zime u *Proklesoj avliji*, 1945), što je karakteristično i za Dostojevskog. Najzad, može se reći da je Andrić pisac integrista jer je njemu „uviijek stalo do cjelina, do uvida u čovjeka i u svijet, pa se to vidi i u dijelovima i u cjelini romana” (Korać 1989: 265–341). Dijelovi su značajni zbog pojedinih lica, a cjelina daje opštu i zajedničku sliku.

20. Što se tiče filozofske koncepcije Iva Andrića, Korać ističe da je to pisac koji je kadar da stalno izgrađuje svoju glavnu filozofsku koncepciju, da je razvija, dopunjava, produbljuje, ali da takođe dosljedno i predano živi u njoj te je ne može napustiti.

Neki drugi pisac ili nema filozofske koncepcije, ili je mijenjao svoju koncepciju od djela do djela. Andrićeva koncepcija je čvrsta, ona ima sigurne temelje kao i svodove, ona je građena kao filozofski sistem, u kome može biti mnogo pojedinačnih djela, ali sva ona izražavaju filozofiju sistema.

(Korać 1989: 90–91)

21. U kontekstu „neAndrićevih” pedeset godina (1975–2025) interesantno je utvrditi (1) kakve je Stanko Korać unio novine u andrićologiju i uopšte metapoetiku, (2) koliko je Korać originalan u tumačenju Andrića i (3) koliko su istraživači u „postkoraćevskom” periodu potvrdili ili demantovali njegove ideje, stavove, zaključke. Traženje odgovora na prvom nivou (šta su kao koraćevsko zapazili i istakli drugi istraživači) zahtijevalo je mnogo vremena jer je trebalo zaći u literaturu koja nije mala iako se radilo o samo jednome (ali najznačajnijem) dijelu građe – monografskom. Letimičnom analizom pedesetak monografija o Andriću i njegovom stvaralaštvu došli smo do prilično razočaravajućeg zaključka: Stanko Korać nije u andrićologiji zauzeo ono mjesto koje mu s pravom pripada, nije zauzeo visoko mjesto bez obzira na veliku (po kvalitetu) knjigu o Andrićevim romanima kao svijetu bez boga.

22. Postoje dvije vrsta andrićologa: jedni su se bavili Andrićevim književnim djelom, a drugi su se interesovali za ličnost i život našeg nobelovca (postoje i slučajevi kada se u istoj publikaciji spajaju oba pristupa, recimo kod Miroslava Karaulca i Žanete Đukić Perišić).

23. Što se tiče prve vrste, u koju spadaju autori monografija o piščevom književnom opusu, oni se mogu hronološki (prema datumu objavljivanja monografije) svrstati u šest grupa: (1) Nikola Mirković (1938)³, Petar Džadžić (1957), Midhat Šamić (1962), Miloš J. Bandić (1963), (2) Stanko Korać (1970), Dragoljub Stojadinović (1970), Radovan Vučković (1974), Nikola Milošević (1976), Slavko Leovac (1979), Ivan Tartalja (1979). (3) Miloslav Karaulac (1980), Predrag Palavestra (1981), Dušan Marinković (1984), Ivanka Udovički (1988), Vuk Milatović (1996), (4) Jelena Novaković (2001), Dragan Stojanović (2003), Ivan Nastović (2005), Radomir V. Ivanović (2006), Vesna Krmčar (2007), Milosav Šutić (2007), Snežana S. Baščarević (2008), Snežana Milojević (2008), Miroslav Mirković (2008), Branko Tošović (2008), Tihomir

³ Zbog ograničenja u obimu ovoga rada izostavljene su u spisku literature bibliografske jedinice o autorima i njihovim djelima koji se dalje navode.

Brajović (2009), Mladen Šukalo (2009), (5) Predrag Lazarević (2010), Ante Bašić (2011), Tihomir Brajović (2011), Jovan Delić (2011), Žaneta Đukić Perišić (2012), Slavko Gordić (2013), Olivera Radulović (2013), Tihomir Brajović (2015), Krešimir Nemec (2016), Miloš Đorđević (2016), Miloš Đorđević (2018), (6) Nebojša Lujanović (2020), Boris Škvorc (2021), Perina Meić (2021), Snežana Milosavljević Milić (2021), Branko Tošović (2023) i dr. Tu su i oni koji svojim prvim monografijama predstavljaju najnoviju generaciju andrićologa: Dragana Francišković (2022), Milana Poučki (2018), Nataša Kovačević (2022) i dr.

24. Postkoraćevski period (vrijeme koje je uslijedilo nakon izlaska Koraćeve monografije: 1970–2025) dalo je ne malo istraživanja četiriju romana koje je Korać analizirao. Samo u okviru projekta „Ivo Andrić u evropskom kontekstu” (Grac, 2007–) svi su romani (četiri završena i dva nezavršena) dobili posebne zbornike – ukupno šest: *Andrićeva ćuprija* (2013), *Andrićeva Hronika* (2014), *Andrićeva Gospođica* (2016), *Andrićev Latas* (2017), *Andrićeva sunčana strana* (2018). O navedenim djelima izašle su u „postkoraćevskom” periodu monografije u kojima se tumače tri romana: Radovan Vučković (1974), Ivo Tartalja (1979, 1991), Miloslav Šutić (2007), Žaneta Đukić Perišić (2012) i dr.

25. Ovdje treba spomenuti istraživače koji, koliko nam je poznato, nemaju posebnu monografiju o Andriću, ali se ističu analitičkim, originalnim, kreativnim i/ili produktivnim pristupom: (a) Milan Bogdanović, Vojislav Đurić, Isidora Sekulić, Velibor Gligorić, Midhat Begić, Franjo Grčević, Meša Selimović, Dragan M. Jeremić, Muharem Pervić, Borislav Mihajlović, Vladan Nedić, (b) Zdenko Lešić, Krunoslav Pranjić, Velimir Visković, Ivan Lovrenović, Vuk Filipović, Branka Brlenić-Vujić, Zvonko Kovač, Staniša Tutnjević, Enver Kazaz, Sanjin Kodrić, Dragan Bošković, Vladimir Osolnik, (c) Aleksandar Jerkov, Mihajlo Pantić, Davor Dukić, Kornelije Kvas, Slobodan Vladušić, Dragana Vukićević, Biljana Đorđević Mironja, Ranko Risojević, Svetlana Šeatović Dimitrijević, Mirela Berbić-Imširović, Mevlida Đuvić i dr.

26. Ako bismo među publikacijama morali izdvojiti samo nekoliko koje su se kvalitetom i novinama izdvajale, kazali bismo da su međaši jugoslovenske andrićologije sljedeće knjige: *Ivo Andrić* (1957) Petra Džadžića, *Istorijski izvori Travničke hronike [...]* (1962) Midhata Šamića, *Andrićevi romani*

ili svijet bez boga (1970,1989) Stanka Koraća, *Velika sinteza* (1974) Radovana Vučkovića i *Pripovedačeva estetika* (1979) Iva Tartalje. Među publikacijama iz uži područja istakli bismo studiju *Andrić i Krleža kao antipodi* (1976) Nikole Miloševića, *Lepa bića* (2003) Dragana Stojanovića i *Zlatno jagnje* (2007) Miloslava Šutića, a od novijih izdanja monografiju *Pisac i priča* (2012) Žanete Đukić Perišić.

27. Kada je u pitanju druga grupa – istraživača ličnosti i života Iva Andrića – značajne su monografije i studije o Andrićevom životu čiji su autori Branko Milanović, Kosta Dimitrijević, Radovan Popović, Ljubo Jandrić, Želimir Bob Jurišić, Neđo Šipovac, Vasilije Kalezić, Gordana Brajović, Zdravko Antić, Silvija Novak Bajcar, Aziz Hadžihasanović, od stranih Mihael Martens, kao i povećane tekstualne cjeline objavljene u više brojeva pojedinih časopisa (Siniša Paunović) i dr. U istraživanju života i rada Iva Andrića posebno se nameću knjige: *Sa Ivom Andrićem* (1977) Ljuba Jandrića, *Rani Andrić* (1980) Miroslava Karaulca, *Andrićeva prijateljstva* (1992) Radovana Popovića i *Ivo Andrić* (1981) Koste Dimitrijevića. Među njima nalaze se autori monografija sa dosta afirmativnim odnosom prema Andriću (Miroljub Jevtić, Dušan Glišović, Ratko Peković, Slobodan Kljakić, Zoran Milutinović, Enes Škrgo), ali i sa prilično ili izrazito negativnim/negatorskim valorizovanjem (Muhsin Rizvić, Rusmir Mahmutćehajić). Ako pođemo od principa da svaka negacija znači i afirmaciju, onda i knjige posljednje vrste daju na svoj način doprinos osvjetljavanju suštine Andrićeve umjetnosti i stvaralaštva.⁴

28. Predrag Palavestra je u periodu od 2003. do 2007. napravio izbor kritičara Andrićevog djela, u koji je ušlo 17 autora po dosta nejasnim kriterijumima (navešćemo ih prema redoslijedu pisanja): Milan Bogdanović, Velimir Živojinović Masuka, Boško Novaković, Borivoje Jevtić, Đorđe Jovanović, Miloš J. Bandić, Petar Džadžić, Dragan M. Jeremić, Pavle Zorić, Jovan Kršić, Stanislav Vinaver, Miloš Crnjanski, Todor Manojlović, Zoran Gavrilović, Zoran Gluščević, Nikola Milošević, Slavko Leovac. Kao što se vidi, nema Stanka Koraća i to je (bez obzira na to da li je nenamjerno) jedna od nepravdi

⁴ Istraživanja Andrića, naročito njegovog djela, dostigla su takvu širinu i dubinu da je došlo vrijeme da se napiše sinteza tipa: *Osnovi andrićologije, Uvod u andrićologiju, O Andriću i njegovom djelu* ili nešto slično.

učinjenih Koraću sa srpske strane. Radovan Vučković je, za razliku od Palavestre, kratko predstavio doprinos Stanka Koraća (Vučković 2006).⁵

29. Nakon Koraćeve knjige objavljene 1970. doći će 1984. monografija Dušana Marinkovića *Rano djelo Ive Andrića*, a onda će proći pune 32 godine da se pojavi publikacija slična Koraćevoj – *Gospodar priče: Poetika Ive Andrića* (2016) Krešimira Nemeca (nastala iz desetak pogovora za *Djela Iva Andrića* u izdanju Školske knjige, objavljena od 2013. do 2015. u 12 tomova).⁶ U popisu literature na kraju ove monografije nalazi se i Koraćeva monografija iz 1970, ali ne i drugo izdanje iz 1989. Da je Nemeć prešutio Koraćevu studiju, upućuje i Kazalo imena (str. 367–373) u kome uopšte nema njenog autora. Naredna hrvatska monografija o Andriću doći će iz pera Nebojše Lujanovića 2020, sa dosta čudnim pogledima na Andrića bez ikakvog pozivanja na Koraća ili njegovog spominjanja, iako je razmatrana koraćevska problematika (pitanje vjere i boga).

30. Ova kraća analiza pokazuje koliko je Stanko Korać kompleksno i duboko istražio Andrićeve poetičke poglede, posebno u kontekstu tadašnjih modernih pravaca i pristupa umjetničkom tekstu, među kojima je i psihologizam – toliko bitan Stanku Koraću. Stoga bi bilo dobro da se ponovo izda Koraćeva knjiga *Andrićevi romani ili svijet bez boga* i/ili možda nešto još krupnije: *Djela Stanka Koraća*, čiji bi izdavači dolazili s obiju strana Koraćevog bića – srpske i hrvatske. Time bi uz knjigu Dušana Marinkovića *Nalaženja Stanka Koraća: Otpor institucionalnoj asimilaciji* (2024) Stanko Korać dobio ono što sada nema nijedan Andrićev valorizator iz bliske prošlosti.

⁵ „Stanko Korać u knjizi *Andrićevi romani ili svijet bez boga* (1970) razmatra i pitanje forme Andrićevih romana u svjetlu modernih teorijskih koncepcija toga žanra, ali i on žanrovske analize prenosi na ravan filozofskih uopštavanja u duhu egzistencijalizma. Na to upućuje i naslov njegove monografije, a isto tako sklonost ka tada preovlađujućim idejama o gubitku čovekovog identiteta i promeni koju je taj fenomen izazvao u koncepciji junaka i njegove borbe za održanje u svetu bez Boga i prepuštenog na milost i nemilost zlim silama sveta. Manje je takav pristup izražen u monografiji Dragoljuba Stojadinovića *Romani Ive Andrića* (1970), gde autor analizira četiri Andrićeva romana (Druga Stojadinovićeve knjiga *Mudrost i tajne u delu Ive Andrića*, 1980, u stvari je proširena prva).” (Vučković 2006: 218)

⁶ Drugoj kategoriji monografija pripadaju djela o životu i ličnosti Iva Andrića tipa *Hrvatski književnik Ivo Andrić* (2002) Željka Poljaka.

U kontekstu suzdržanog odnosa prema Stanku Koraću sa srpske i hrvatske strane rekli bismo da ovaj simpozijum koliko-toliko ublažava nepravdu učinjenu Koraću iz obiju sredina. Drago nam je da je skup koncipiran tako da se pažnja više obraća na Koraćevo djelo, a manje na Koraćevu ličnost, jer je to (ovo prvo) pravi predmet naučnog istraživanja, a ne kopanje po prljavom vešu i po sumnjivim izvorima (što je za žutu štampu i bulevarska izdanja). Analiza je pokazala da je Koraćeva monografija jedan od andrićoloških međaša iako je sticajem okolnosti, objektivnih subjektivnih faktura, nepravедно zaboravljana, *prećutkivana* (u Srbiji) i *prešućivana* (u Hrvatskoj).

Bibliografija

Dimitrijević, Kosta. 2010. *Razgovori i ćutanja Ive Andrića*. Prometej. Beograd.

Jovanović, Đorđe. 1949. *Studije i kritike*. Prosveta. Beograd.

Korać, Stanko. 1970. *Andrićevi romani ili svijet bez Boga*. Prosvjeta. Zagreb.

Korać, Stanko. 1989. *Andrićevi romani ili svijet bez Boga*. Prosvjeta. Zagreb.

Kovačević, Božidar. 1976. Višegodišnji saradnici. *Kazivanja o Andriću*.

Ur. Popović, Radovan. Sloboda. Beograd. 68–70.

Marinković, Dušan. 1984. *Rano djelo Ive Andrića*. Liber. Zagreb.

Marinković, Dušan. 2024. *Nalaženja Stanka Koraća: Otpor institucionalnoj asimilaciji*. Prosvjeta. Zagreb.

Nemec, Krešimir. 2016. *Gospodar priče: Poetika Ive Andrića*. Školska knjiga. Zagreb.

Tošović, Branko. 2012. Bog u Andrićevom stvaralaštvu do 1941. godine. *Zbornik sa Šestog međunarodnog skupa: Srpski jezik, književnost, umetnost, knj. 2: Bog*.

Ur. Bošković, Dragan. Filološko-umetnički fakultet – Skupština grada Kragujevca. Kragujevac. 255–267.

Vučković, Radovan. 2006. *Andrić, paralele i recepcija*. Svet knjige. Beograd.

**KORAĆ'S/KORAĆIAN ANDRIĆ:
IVO ANDRIĆ IN THE ANALYSIS AND INTERPRETATION OF STANKO KORAĆ**

Summary

The analysis is dedicated to some of Stanko Korać's views on Ivo Andrić expressed in the monograph *Andrić's novels or a world without God* [*Andrićeve romani ili svijet bez boga*] (first edition 1970, second 1989). The work consists of three parts: the first one distinguishes between "Koraćev" ['Korać's'] and "koraćevski" ['Koraćian'] approaches to Andrić, the second one focuses on what is original, specific, unusual and even problematic in this valorisation of Ivo Andrić's works, and the third one places Stanko Korać's interpretations of Ivo Andrić's novels in the context of contemporary Andricology.

Keywords: Stanko Korać, Ivo Andrić, novel, God, Korać's, Koraćian, Andricology